

UDK 342.7(497.5)(091)
Pregledni članak
Primljen 21. 12. 2011.
Prihvaćen 13. 3. 2012.

JASNA ŠEGO

Katehetski institut Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta
Vlaška 38, HR-10 000 Zagreb
jasna_sego@hotmail.com

O ŽENAMA U "VIENCU" I O LIKU UČITELJICE U TRIMA KNJIŽEVNIM TEKSTOVIMA 19. STOLJEĆA

U 19. stoljeću u Hrvatskoj školovanje žena uglavnom je u funkciji odgoja i obrazovanja dobrih supruga, nacionalno svjesnih majki i spretnih kućanica. Ženi je mjesto u privatnosti doma, a muškarcu u javnoj sferi. Ipak, i u tim, za ženu teškim, okolnostima progovaraju osviještene žene i neki muškarci – zalažu se za ravnopravnost muškaraca i žena te za ulazak žena na sveučilište. U radu se promatra i slika učiteljice na temelju triju književnoumjetničkih tekstova – Perkovčeve *Stankovačke učiteljice*, Šenoine *Branke* i romana K. Š. Gjalskoga *Đurđica Agićeva* te tekstova o odgojno-obrazovnom sustavu objavljenih u "Viencu" od 1869. do 1903. Na taj se način stječe djelomičan uvid u sliku učiteljice u Hrvatskoj u kontekstu 19. stoljeća. Lik učiteljice u književnosti kao mogućem svijetu povezuje se s nesebičnošću, altruizmom, domoljubljem, osvješćivanjem i emancipiranjem, ljubavlju prema svomu pozivu, težnjom za prosvjećivanjem hrvatskoga sela te s pokušajima odupiranja primitivizmu, ljudskoj okrutnosti i beskrupuloznosti. Takav se lik nalazi u "procijepu" između privatnoga i javnoga, idealizma i razočaranja, sreće i udesa. U oblikovanju lika učiteljice u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća prepoznaju se realističke značajke i moralno-didaktičke tendencije.

Ključne riječi: domoljublje, emancipacija, obrazovanje, osvješćivanje, neovisnost

Položaj žene u zapadnoeuropskoj i hrvatskoj kulturi 19. stoljeća

U povijesti europske kulture i civilizacije žena je bila manje vidljiva od muškarca. Takvo je stanje i u 19. stoljeću – žena je u neravnopravnom

položaju u odnosu na muškarca; držala se manje vrijednom u tjelesnom i duhovnom pogledu. Bila je na margini, potlačena, gotovo prešućena; prilazilo joj se s mnogo predrasuda. U europskom društvenom životu 19. stoljeća dominira falocentrični poredak. Muškarci zauzimaju vodeće položaje u ekonomiji, industriji, religiji. U patrijarhalnom se sustavu ženskost drži negativnošću i manjkavošću; žena je u takvu sustavu sputana i stiješnjena u sferu privatnoga – doma i kućnoga ognjišta (dok je javna sfera rezervirana za muškarce). Promiče se kult kuće i obitelji u kojoj žena ima ulogu supruge, majke i domaćice. Žena u patrijarhatu nema osobitih društvenih kontakata. Ekonomski ovisi o mužu. Konstruirana tjelesna i intelektualna "superiornost" muškaraca nad ženama odražavala je zapravo diskurs muške moći. U patrijarhalnom su društvu ideali ženskosti pobožnost, čistoća, umiljatost, nježnost, ljubaznost, skromnost, poniznost, pokornost, samozatajnost. Ideal čistoće nalaže da žena uđe u brak kao djevica: nije li žena prije braka nevina, drži ju se posrnutom i palom, ženom koja nije vrijedna poštovanja i ljubavi. Žena treba biti pasivna promatračica života, podložna Bogu i suprugu, živjeti za druge (a ne za sebe), održavati "kuću i ognjište", brinuti se o djeci. Razlika među spolovima drži se u patrijarhatu prirodnom; patrijarhalno pravo muškarca nad ženom prikazuje se kao odraz prirodnoga poretka. Brak muškarca i žene u patrijarhalnom uređenju neravnopravan je savez u kojem je žena pokorna i podložna muškarcu. Žena je u patrijarhalnom društvu svedena na tijelo i šutnju. Muškarac posjeduje žensko tijelo i seksualno ga nadzire. Uloga je žene u patrijarhalnom društvu svidjeti se muškarcu, uveseljavati ga, ne ometati ga, olakšati mu život.

U 19. stoljeću u Zapadnoj Europi će se, glede ženskoga pitanja, pojaviti napredne ideje. U Engleskoj se u drugoj polovici 19. stoljeća sve više promiče ideja o tzv. novoj ženi. Za razliku od žene "istinskoga ženstva" (tj. žene koja je zadovoljavala spomenute ideale čistoće, bogobojznosti, pokornosti itd.), misao o novoj ženi zahtijevala je ukidanje društvene, političke i ekonomske diskriminacije utemeljene na spolu te je zagovarala usklađivanje prava i dužnosti sa sposobnostima pojedinca (neovisno je li ta osoba muškarac ili žena). Zahvaljujući mogućnosti obrazovanja i stjecanja znanja, žena širi vidike, sve se više oslanja na vlastite snage, težeći postati neovisna. Za razliku od "kućnoga anđela", "istinske žene" koja je trebala biti povučena i skromna, u novoj je ženi raslo samopouzdanje, hrabrost, samosvijest, želja za udisanjem života punim plućima. O ženskom pitanju piše, između ostalih, John Stuart Mill. U spisu "Podređenost žena" (1861) zagovara individualnu slobodu i društvene promjene. Drži da je pravo jačega izvor nejednakosti muškaraca i žena. Optimističan je glede ishoda težnji žena za obrazovanjem i radom: "Traženje žena da budu obrazovane jednako temeljito i na istim

područjima znanosti kao i muškarci, sve je intenzivnije i ima dosta izgleda na uspjeh, a još je intenzivniji zahtjev da se žene pripuste u profesije i poslove koji su im za sada nedostupni" (Mill 2000: 25). Razobličuje nedobronamjernost onih koji govore o ženskoj intelektualnoj nesposobnosti; smatra da je ta teza samo pokušaj zadržavanja žene u podređenom položaju. Oštar je kritičar podcjenjivanja ženskoga intelekta i veličanja ženske "moralne prirode": "Teško mogu zamisliti znakovitiji pokazatelj sljepoće kojom svijet, uključujući i mnogobrojnu učenu gospodu, previđa i zanemaruje utjecaj društvenih okolnosti od ovog glupavog podcjenjivanja intelektualne i smiješnog veličanja moralne prirode žena" (Mill 2000: 87). Želju žena da budu dopadljive ne drži urođenom, nego društveno nametnutom: "Njihova je želja biti dopadljive, voljene ili obožavane od onih koji gledaju svojim očima, a onaj stupanj znanja, umijeća ili postignuća što im to omogućuje obično im je dovoljan. To je ženska karakterna crta koju ne smijemo izgubiti iz vida u procjenjivanju žena kakve su danas. Uopće ne vjerujem da je ženama ta crta karaktera urođena. Tek prirodno slijedi iz okolnosti njihovog života" (Mill 2000: 85–86). Mill kritizira društvo koje u muškarca usađuje osjećaj superiornosti nad ženama. Osuđuje zlostavljanje žena. Drži da bi se autoritet trebao stjecati vrlinom, a ne rođenjem, odnosno spolom. Mill izražava žaljenje što su žene hendikepirane samom pripadnošću svomu spolu. Protivi se povezivanju spolne pripadnosti s određenim poslovima, čašću i društvenim položajem. Tvrdi da su žene nepravedno isključene "iz gotovo svakog časnog zanimanja, osim onih koji drugi ne mogu obavljati ili ga ne smatraju vrijednim pažnje. Patnje koje zbog toga nastaju nailaze na tako malo sućuti da je tek mali broj ljudi svjestan velike količine nesreće koja nastaje zbog osjećaja promašenog života" (Mill 2000: 108). Smatra da je vladavina pravednosti slabija od prava jačega: "No sve dok pravo jačeg da se nametne slabijemu vlada u samom srcu društva, pokušaj da se jednako pravo slabijeg pretvori u načelo izvanjskog djelovanja, uvijek će biti Sizifov posao; jer vladavina pravednosti, koja je i vladavina kršćanstva, nikada neće ovladati najdubljim čovjekovim osjećajima; radit će protiv nje čak i kada je priznaju" (Mill 2000: 92). Kada bi žene imale ista prava kao i muškarci, kada bi slobodno rabile svoje sposobnosti i imale pristup istim zanimanjima kao i muškarci, umne bi se sposobnosti čovječanstva, uvjeren je Mill, udvostručile. Neovisnost smatra čimbenikom sreće, a oslobođanje od tuđega nadzora drži preduvjetom dostojanstva ljudskoga bića.

U 19. stoljeću žene u naprednijim europskim zemljama počinju raditi u industriji pa nisu više materijalno ovisne o ocu ili suprugu. Ernest Legouve promiče politička prava žena. Žene sudjeluju u nacionalnim i revolucionarnim strujanjima svoga vremena. Žele se školovati. Prosvjetiteljske i liberal-

ne ideje stvaraju ženama prostor za ponovno definiranje svojih uloga (usp. Ograjšek Gorenjak 2004: 159).

Nove su ideje naišle na plodno tlo u Hrvatskoj tek nekoliko desetljeća nakon njihove pojave u razvijenim europskim zemljama. Na periferiji Austro-Ugarske Hrvatska je u 19. stoljeću izrazito agrarna zemlja. Državno zakonodavstvo ograničava razvoj njezine industrije, a pogoduje austrijskoj i ugarskoj situaciji. Posljedice velike krize iz 1873. godine osjećat će se još dva desetljeća. Zahvaljujući prodoru stranoga kapitala, Hrvatska će se tek sredinom 19. stoljeća intenzivnije mijenjati u građansko industrijsko društvo (Ograjšek Gorenjak 2004: 160). Ni tada se, međutim, neće osjetiti financijska i ekonomska stabilnost hrvatskoga građanstva. "Ipak, financijska i gospodarska snaga hrvatskog građanstva neprestano se kretala na vrlo labilnom tlu" (Ograjšek Gorenjak 2004: 160). Društvo je bilo tada još uvijek tradicionalno i patrijarhalno te takva situacija krajem 19. stoljeća nije išla u prilog razvoju ženskoga pokreta. "Pojedinačni pokušaji, kao oni Marije Fabković, da prenesu europske tekovine ženskog pokreta u hrvatsku sredinu završili su neuspjehom i osudom čak i liberalnijih članova našeg društva" (Ograjšek Gorenjak 2004: 160).

Niska obrazovna razina građanskih žena u Hrvatskoj bila je velikom kočnicom razvoja hrvatske kulture. Iako su mnoge građanske djevojke govorile francuski jezik i svirale klavir (što se smatralo znakom prestiža), nisu bile dovoljno obrazovane. Bile su na niskoj duhovnoj razini. Žene nisu mogle steći sustavnu naobrazbu jer (među ostalim) nisu smjele pohađati gimnaziju. Postojale su djevojačke škole u kojima su djevojke odgajane za domaćice, supruge i majke. Intelektualna je elita držala da se u žena i djevojaka mora poticati nacionalna svijest kako bi u tom duhu odgajale svoju djecu i moralno podržavale svoje muževe. Od ilirizma nadalje tim su se pitanjem bavili hrvatski književnici Trnski, Veber, Korajac, Lorković. Oni su demonizirali žene "tuđinskoga" duha koje upropaštavaju svoje muževe te su opisivali ideal hrvatske domoljubne žene. "Ljepši" se spol također osuđivao zbog čitanja stranih (najčešće trećerazrednih) romana i časopisa pa se kvalitetnim hrvatskim časopisima željelo istisnuti utjecaj njemačkih ilustriranih listova u građanskih žena, a predavanjima za žene nastojalo se potaknuti njihovu temeljitiju i sustavnu naobrazbu. U početnim godinama izlaženja "Vienca" organiziralo se mnogo predavanja za žene na razmjerno visokoj razini o različitim temama (usp. Gross i Szabo 1998: 553–554). Predavanja za žene pokrenuo je Ivan Perkovac koji je održao u Narodnom domu i prvo predavanje 15. listopada 1869. "O zvanju i rodoljublju žena". Kasnija su predavanja brojnih stručnjaka zahvaćala u područje znanosti, društvenih problema, umjetnosti, popularne medicine itd. Nažalost, "ta su sistematska

predavanja za žene uskoro prestala. Zacijelo je jedan od razloga u tome što je bilo muževa i očeva koji su zabranjivali svojim suprugama i kćerima da se na njima pojavljuju. Tako su preostala samo Šenoina ironiziranja 'Zagrebkinja', tih tobože 'velegradskih gospodjica' koje žive u atmosferi 'patriotičke deklamovke', nose narodna imena, a ne posjeduju narodni duh te govore pokvarenim bečkim dijalektom" (Gross i Szabo 1998: 554).

"Proces sekularizacije školstva u Hrvatskoj započeo je šezdesetih godina 19. stoljeća, ali mu je osnovni biljeg dala Mažuranićeva reforma zakonom iz 1874. godine" (Ograjšek Gorenjak 2004: 161). "Do reforme školstva 1874. obrazovanje je djevojaka, kao i obrazovne prilike uopće, bilo na niskom stupnju. Prema popisu iz 1869. godine u Hrvatskoj je bilo pismeno samo 11 % žena starijih od 6 godina, a 86 % ih je bilo potpuno nepismeno. Muškaraca je bilo pismeno 23 %, a nepismeno 74 %" (Ograjšek Gorenjak 2004: 162). Školovanje je otežavala udaljenost škola od naselja, slabe komunikacije, loše školske zgrade, skućene učionice, a budući da je školovanje bilo i financijski teret za radničke i seljačke obitelji, djevojčice uglavnom nisu pohađale školu. U Hrvatskoj je 1872. postojalo 17 srednjoškolskih institucija, ali kako su one u pravilu bile rezervirane za mladiće, djevojke iz građanskih obitelji odlazile su u austrijske internate ili su ih pak privatno poučavali najčešće strani učitelji. Kada se međutim nakon uvođenja Bachova apsolutizma u ženskim sredinama javilo germanizacijsko pomodarstvo, hrvatski su se narodnjaci – Ivan Filipović, Ivan Perkovac i August Šenoa založili za šire promjene u položaju i obrazovanju žena (Ograjšek Gorenjak 2004: 162). Koje su njihove ideje glede obrazovanja žena? U kojim ulogama vide žene? Kako vide muško-ženske odnose u društvu? Jesu li upoznati s idejama o emancipaciji žena? Dotiču li pitanje položaja učiteljica u hrvatskom narodu? "Ivan Filipović u brojnim člancima objavljenim u *Nevenu*, *Narodnim novinama* i *Viencu* ističe kako nepostojanje školovanja hrvatskih seoskih i građanskih djevojaka u narodnom duhu šteti hrvatskom narodnom pokretu. Praznovjerne i neobaviještene seoske majke ne mogu, tvrdio je Filipović, pravilno odgajati svoju djecu. S druge strane, germanizirane građanke odbacivanjem i nepoznavanjem hrvatske kulture kočie širenje nacionalne ideje. Njegov se 'feminizam' ipak kretao unutar tradicionalnih okvira. Iako se zalaže za srednjoškolsko, pa i univerzitetsko obrazovanje djevojaka, odriče im mogućnost značajnijeg znanstvenog rada ili izlaska iz zadanih okvira supruge i majke" (Ograjšek Gorenjak 2004: 162). Ivan Perkovac bio je upoznat s novim europskim strujanjima u vezi s položajem žena u društvu. Zalagao se za ravnopravnost muškaraca i žena, za obrazovanje žena kao i za poboljšanje položaja učiteljica. Tu činjenicu komentira Ograjšek Gorenjak (2004: 163): "Najdalje je u svojim nastojanjima stigao Ivan Perkovac. Citirajući ideje Stuarta Milla on

ističe intelektualnu i moralnu ravnopravnost žena. Zaključuje kako strogo vezivanje žena za kuću ne odgovara modernim društvenim potrebama, te se zalaže za slobodno obrazovanje djevojaka već prema njihovim prilikama. Borio se i protiv nejednakosti plaća učitelja i učiteljica, te ograničavanja prava na brak zaposlenim učiteljicama.”

Dvanaesti broj prvoga godišta “Vienca” (Vc 12, 1869) u rubrici “Pouka” donosi raspravu pod naslovom “Suviše učiteljka”. Autor Ivan Perkovac potaknut je jednom stranom autoricom koja raspravlja o motivaciji žena za učiteljski poziv, uočava čestu nesposobnost djevojaka za taj poziv te savjetuje ravnateljima učiteljskih škola neka ispitaju motivaciju mladih djevojaka za zanimanje učiteljice jer ima još mnogo lijepih i korisnih zanimanja u kojima bi se djevojke mogle ostvariti, postići zadovoljstvo sobom i biti korisne u društvu. Mišljenja je da nedarovite učiteljice mogu veoma negativno djelovati na mladi naraštaj. Učiteljski poziv Perkovac drži veoma ozbiljnim, zahtjevnim i odgovornim. Svjestan je da nedovoljna motivacija, nekreativnost, nekompetentnost i nestručnost učiteljice mogu rezultirati negativnim posljedicama na mlade naraštaje.

Perkovac u 19. broju “Vienca” iz 1869. godine raspravlja o problemu ženske emancipacije. Detaljno objašnjava značenje toga pojma te nabraja države koje se mogu ponositi praktičnim ostvarenjem ideje emancipacije. Svojim stavovima o pozitivnim stranama emancipacije želi razbiti predrasude i stereotipe o položaju žena. Drži da žene trebaju biti nježne i krotke, ali i samostalne te da im se ne smije uskratiti sloboda. Uvjeren je da žena nije rođena samo za dom i kućno ognjište (kako je to sugerirao kult “kućnog anđela”), nego zagovara gospodarsku emancipaciju “ljepše polovice” jer u tom slučaju djevojka nije prisiljena udati se iz materijalnih razloga, nego uistinu može izabrati muža u skladu sa zakonima svoga srca. Raspravu zaključuje dobronamjernim savjetom i poukom ženama da ostanu pobožne i krotke, ali i da se osamostale i same zarađuju svoj kruh. Pisac rasprave pokazuje solidno poznavanje i upućenost u spomenutu problematiku, ne libi se izreći tada ne baš popularan stav o ženskoj emancipaciji, iskazuje svijest o potrebi materijalne neovisnosti žena o muškarcima. Kritizira suvremenu obuku djevojaka, tj. smatra da ona nema praktičnu svrhu, da su nastavna sredstva neprimjerena obrazovnim ciljevima te daje savjete za poboljšanje stanja u hrvatskim školama. Zagovara temeljitije obrazovanje žena, stalno usavršavanje te iznosi uvjerenje da učena i osjećajna žena poticajno djeluje na muškarčev intelekt, njegove stavove i emocije.

Prema nekim pitanjima navedene problematike nije ostao ravnodušan ni Šenoa. “August Šenoa počeo je pisati o ženskom pitanju nakon što se osvjedočio o istim kretanjima u Češkoj početkom šezdesetih godina. On je,

kao i Filipović, isticao negativnosti slabog ili tuđinskog odgoja djevojaka. Zalagao se za otvaranje viših djevojačkih škola po uzoru na muške realke na kojima bi predavali sveučilišno obrazovani nastavnici" (Ograjšek Gorenjak 2004: 163).

"Vienac" 1870. objavljuje članak Josipa Galla pod naslovom "O višoj djevojačkoj učionici u Zagrebu". O problemu obrazovanja djevojaka Gall progovara iz perspektive teoretičara i praktičara – učitelja u tom zavodu. Analizira hrvatske udžbenike i čitanke, kritički vrednuje svaki nastavni predmet, piše o materijalnom i društvenom položaju učitelja. Drži da se status učitelja u društvu može poboljšati višim novčanim naknadama te da će tako stečeno dostojanstvo motivirati prosvjetne djelatnike na predaniji i kvalitetniji rad. Autor navodi i geslo toga zavoda: "Nabožno odgojenje i temeljito znanje učenica za buduće zvanje u kući i narodu, u ljudskom društvu" (Vc 40, 1870: 634), što je bilo u skladu s tadašnjim tendencijama i svjetonazorom.

Kako je javnost prihvaćala ideje o pitanjima odgoja i obrazovanja žena? Ida Ograjšek Gorenjak ističe podijeljenost hrvatske javnosti o tome. S jedne strane konzervativni krugovi u potrebi ženskoga obrazovanja vide opasnu prijetnju tradicionalnoj podjeli uloga na mušku i žensku, a s druge strane ženski je pokret podržao dio javnosti i vladajuće strukture jer su se obrazovanjem prenosile intelektualne i moralne vrijednosti na mlade naraštaje, oblikovao se odnos djeteta prema radu, obitelji, domovini te su se uočavale ozbiljnije posljedice na širenje narodne kulture zbog nepostojanja ženskih škola i odlaska ženske djece viših staleža u mađarske i njemačke institucije (Ograjšek Gorenjak 2004: 158).

Godine 1868. otvorena je prva Viša djevojačka škola u Zagrebu, a poslije i u drugim hrvatskim gradovima. Cilj je tih škola bio pripremati djevojke za ulogu majke i domaćice. Tijekom 19. stoljeća otvaraju se i obrtničke i trgovačke škole jer se naglašava i važnost stručnoga obrazovanja.

Glede ženskoga obrazovanja unutar reforme školstva 1874. godine treba istaknuti da skup liberalnih zakona iz te godine donosi bitne promjene u hrvatski obrazovni sustav. Otad se pučke škole dijele na opće pučke škole (koje traju četiri godine) i više pučke škole ili građanske, koje su u početku trajale tri, a od 1888. četiri godine. Novost je bila obavezno pohađanje osnovne škole za djevojčice i dječake, a trajalo je pet godina. Školama je i dalje glavna zadaća religijski odgoj, a tek na drugom mjestu razvijanje intelektualnih i psiho-motornih sposobnosti djeteta. Svećenici i dalje sudjeluju u svim organima uprave i nadzora, ali im je djelokrug bio ograničen (Ograjšek Gorenjak 2004: 165). Ipak, Ograjšek Gorenjak ukazat će na nezadovoljstvo reformom: "Iako je ova reforma bila značajan korak naprijed, njome nitko nije bio zadovoljan. Crkva joj se od početka iz razumljivih razloga protivila,

a liberali je nisu smatrali dovoljno liberalnom" (Ograjšek Gorenjak 2004: 165). Glede pitanja školovanja žena, vodila se borba oko preparandije. Jedina je ženska učiteljska škola bila u samostanu Sestara milosrdnica u Zagrebu. Odgajala je polaznice u njemačkom duhu pa je 1875. osnovana državna Zemaljska ženska preparandija. Kako je Crkva izgubila dio nadležnosti nad pučkim školama, željela je sačuvati monopol nad odgajanjem učiteljica pa je Zemaljska ženska preparandija popustila pod pritiskom i 1883/4. prestala s radom (Ograjšek Gorenjak 2004: 165–166). Sukob državnih i crkvenih institucija otvorit će prostor za suradnju državnih institucija i pobornica promicanja ženskoga obrazovanja; ta će suradnja uroditi temeljitom reformom ženskoga obrazovanja početkom devedesetih godina 19. stoljeća (Ograjšek Gorenjak 2004: 166). Godine 1892, odlukom ministra Izidora Kršnjavoga, u Zagrebu se ukida Viša djevojačka škola i preparandija u samostanu sestara milosrdnica, a otvaraju se Privremeni ženski licej i Ženska stručna škola pri čemu su iznimnu ulogu odigrale Marija Jambrišak i Natalija Wickerhauser (Ograjšek Gorenjak 2004: 166).

Privremeni ženski licej ("privremeni" jer je dobio privremenu dozvolu za rad) bila je institucija koja se približila konceptu gimnazije, osnovana je po uzoru na europske institucije. Bio je podijeljen na dva razdoblja: prva četiri razreda činila su zasebnu cjelinu. Nakon završetka prvoga razdoblja djevojke su mogle prekinuti školovanje, nastaviti obrazovanje u stručnoj školi ili pak u liceju. Od petoga su razreda mogle pohađati pedagoški (nakon čega bi stekle zvanje učiteljice), opći (po završetku kojega bi postale guvernante) i klasični smjer (koji ih je pripremao za fakultetsko obrazovanje, iako tada ženama još nije dopušten ulazak na Zagrebačko sveučilište) (Ograjšek Gorenjak 2004: 170).

Među učiteljicama koje su se zalagale za poboljšanje položaja žena (Marija Fabković, Milka Pogačić itd.) izdvojit ćemo Mariju Jambrišak.

Marija Jambrišak u brojnim se člancima zalagala za obrazovanje žena. Držala je da samo obrazovana žena može biti dobra supruga i majka i snažno utjecati na obitelj. Bila je uvjerena da žena pridonosi jačanju nacionalne svijesti. Smatrala je da nepostojanje obrazovnoga sustava za žene pogubno utječe na njihovo domoljublje, pri čemu ističe da se djevojke koje se školuju u austrijskim školama vraćaju kući odnarođene (pa neće moći odgajati svoju djecu u domoljubnom duhu) te da strane guvernante (koje su bogatije hrvatske obitelji prisiljene uzimati) također narušavaju domoljubni odgoj svojih odgajnika (Ograjšek Gorenjak 2004: 168). U borbu za promicanje ženskih prava krenula je unutar prihvaćenih vrijednosti patrijarhalnoga društva. Uočava problem neudanih žena te se zalaže za višu naobrazbu građanskih žena da bi dostojanstveno živjele i izvan braka (Ograjšek Gorenjak 2004: 168).

Napisala je tri sveska "Znamenite žene iz priče i poviesti". Pisala je o korisnosti žena u društvu, o njihovoj sposobnosti da završe visoko obrazovanje, o suvremenim uspješnim ženama, o procesu otvaranja visokih učilišta u svijetu (Ograjšek Gorenjak 2004: 168–169). Takav je pristup urodio plodovima; Izidor Kršnjavi, ministar bogoštovlja i nastave, proveo je temeljitu reformu ženskoga obrazovanja što je rezultiralo otvaranjem Ženske stručne škole i Privremenoga ženskoga liceja u Zagrebu (Ograjšek Gorenjak 2004: 169).

Marija Jambrišak 1880. u 10. broju "Vienca" (za Šenoina urednikovanja) publicira raspravu "Žene prema društvu te razno jim djelovanje". Središnja je misao njezine rasprave da su žene temeljni kamen društva. Svoju tvrdnju potkrepljuje citirajući Brodzinskoga:

*Sgradu društva čovječijega
grade poglavito žene;
njihove ruke stavljaju kamen
temeljni toj sgradi, o njih
se oslanja željena budućnost.*

(Vc 1, 1880: 14)

Piše o položaju žene u prošlosti, o odnosu muškaraca i žena u patrijarhalnom društvu, razbija stereotipe o ženama, dotiče pitanje majčinske ljubavi, istražuje porijeklo ženske pasivnosti, hrabri žene i potiče ih na intelektualni rad. Žensku pokornost i šutnju ne smatra vrlinama (uvjerena je da to u ljudima izaziva prijezir). Poštovanje žena drži pak snažnim motivirajućim civilizacijskim čimbenikom. Piše o odnosu prema ženama kroz povijest: o ponižavanju i o obožavanju žena, o ulozi kršćanstva i njegovu utjecaju na postupanje prema ženama, o ženskom trpljenju, patnji, osjećajnosti, požrtvornosti i ljubavi. Autorica dotiče i muško-ženske odnose. Ukazuje i na ozbiljan problem svoga vremena – zlostavljanje žena. Tvrdi da muškarac često misli samo na zabavu i zadovoljstva, da zanemaruje ženu, a ona, iako zapostavljena, osamljena, marginalizirana, u oskudici, trpljenju i patnji, ne žali se na svoju sudbinu niti prigovara muškarcu. Jambrišakova progovara iz pozicije osviještene žene, ističući muškarčevu sklonost hedonizmu i dominaciji te ženinu poziciju objekta, patnju, trpljenje i mirenje s takvom sudbinom.

Zalaganje za obrazovnu emancipaciju žena Jambrišakova je dokazala kad je sa svojim kolegicama, učiteljicama ženskoga liceja u Zagrebu, uputila molbu Senatu Zagrebačkoga sveučilišta da im omogući izvanredno pohađanje predavanja na Filozofskom fakultetu. Molba im je odobrena pa su 1895. postale prvim studenticama na Zagrebačkom sveučilištu.

"Vienac" je (1869–1903) bio najznačajniji časopis svoga vremena. Uvodio je nove teme, upoznao publiku s književnim dosezima drugih naroda,

gradio književni ukus, jezik i stil, poticao domoljublje, jačao nacionalnu svijest, njegovao osjećaj za estetske vrijednosti, afirmirao umjetničke kriterije u književnosti, oplemenjivao tradiciju i kulturni razvoj nacije. Svoju je svrhu vidio u pisanju "krasoticam", "milostivim gospodjam" koje su se držale njegovateljicama i čuvaricama obiteljskoga odgoja i odgojiteljicama nacije. Apeliranje na žensko čitateljstvo da bude promicateljem hrvatstva pokazalo se plodotvornim. Tako je, prema istraživanju Ladislava Mrazovića, 1875. godine bilo 1429 pretplatnika "Vienca", od toga su bile 153 pretplatnice, a među njima je bio velik udio učiteljica (Gross i Szabo 1992: 550). "Vienac" je problemski pisao o različitim temama vezanim uz ženu: o ženinim umnim sposobnostima, tijelu, emocijama, slobodi, domoljublju, ljubavi, emancipaciji, umjetnosti, odgoju i obrazovanju, o znamenitim ženama u europskoj i hrvatskoj povijesti i suvremenosti. Žene su prikazane kao njegovateljice hrvatskoga jezika, čuvarice obiteljskoga odgoja, odgojiteljice nacije, uzorne supruge, požrtvorne majke, promicateljice hrvatstva, uzor moralnoga ponašanja, borkinje za ženska prava.

Lik učiteljice u umjetnosti riječi 19. stoljeća: Marta Božić, Branka Kunović, Đurđica Agić

Kako je lik učiteljice prikazan u hrvatskoj literaturi 19. stoljeća? Uklapa li se lik učiteljice u mogućem svijetu u opću sliku žene 19. stoljeća? Koje su njezine vrijednosti? Koji su joj životni ciljevi? Kakav je njezin pogled na svijet? U prikazu odabrane problematike usmjerit ćemo se na tri junakinje, odnosno na tri književnoumjetnička djela: Perkovčevu *Stankovačku učiteljicu*, Šenoinu *Branku* i *Đurđicu Agićevu* Ksavera Šandora Gjalskoga.

Stankovačka učiteljica pripovijetka je napisana u formi pisama. Glavna je junakinja te pripovijetke Marta Božić; ona je učiteljica u selu Stankovcu u kojem se susreće sa zaostalim, primitivnim, neobrazovanim i zlobnim ljudima.

O Marti doznajemo iz njezinih pisama prijateljici Klarici. Marta povjerava prijateljici što je čula o sebi: "Nova je učiteljica ćanuta" (Perkovac 1968: 33), "nekakva smušena ženska koju bi trebalo otjerati" (Perkovac 1968: 38). Marta je oduševljena djecom: "Da ih vidiš kako me svekoliko milo gledaju, kako li paze na svaku moju riječ, koli pohlepno srću nauk s mojih usta i kako se natječu da mi ugone – uvjerila bi se da ne mogu zanemariti nijedne" (Perkovac 1968: 49). Svjetina ne razumije njezine odgojno-obrazovne metode te joj zamjera igre s djecom u prirodi: "Nema u te učiteljice ozbiljnosti, nema dostojanstva, sva joj je briga samo igra i zabava – smušena je!" (Perkovac 1968: 49). Marta je idealistkinja koja u svom po-

zivu ne traži osobnu korist. O tom problemu piše prijateljici: "Tko svagda traži nagradu za svoj trud u gotovu novcu, taj se nije imao posvetiti učiteljstvu; tko pak ide za višom svrhom, tomu će se u učioni naplatiti trud kao nigdje" (Perkovac 1968: 64).

Martini naponi u borbi s primitivnom i začahurenom okolinom ipak će dati ploda, a požrtvovna će učiteljica ostvariti i životnu ljubavnu sreću – udat će se za sebi dostojnoga Granošu koji je obećao svojim novcem izgraditi novu školu.

Miroslav Šicel o problematici, sadržaju i formi *Stankovačke učiteljice* te o Perkovčevu interesu za društvene probleme napisat će:

"(...) *Stankovačka učiteljica* (1871), dotiče aktualne probleme učiteljskog staleža na selu, seljaka uopće, prikazuje intelektualce građanskog i malograđanskog porijekla i njihove političke makinacije i nesnalaženja. Perkovac je izrazito tendenciozan pisac koga u prvom redu zanimaju socijalni problemi, pri čemu se otvoreno deklarira kao protivnik feudalnog staleža. U literarnom smislu on je jedan od prvih naših pisaca (uz Vukotinovića) koji se počeo služiti tehnikom pisama u ocrtavanju i karakterizaciji svojih junaka" (Šicel 1971: 62).

Slobodan Prosperov Novak tekst ove pripovijesti drži programatskim, tekstom koji realistički prikazuje probleme svoga vremena:

"(...) u duljoj prozi *Stankovačka učiteljica*, ovaj dobar poznavatelj svakidašnjice napisao je u formi pisama jednu od najrealističnijih proza onoga doba. Prozu *Stankovačka učiteljica* napisao je kao tekst programatski, kao svjesno odustajanje od romantičarskih fabula, kao prvu ozbiljniju hrvatsku naznaku realizma. Imao je u svojim prozama poseban odnos prema ženama i bio je prvi među modernim hrvatskim piscima koji se zalagao za njihovo bolje mjesto u društvu. Poistovjećivao se s kapetanom Granošom iz svoje *Stankovačke učiteljice*, čovjekom koji vlastitim novcem gradi djevojačku školu u rodnom mjestu" (Novak 2004: 60).

Stankovačku učiteljicu vode polet, entuzijazam, nepokolebljivost, zanos i ljubav. Glede odnosa prema sredini, djeci, svojem pozivu zaključuje se da se radi o ozbiljnoj, savjesnoj, požrtvovnoj i predanoj osobi. Život takvu osobu nagrađuje profesionalnim zadovoljstvom i ljubavnom srećom.

Šenoin kratki roman *Branka* objavljen je u "Viencu" 1881. Uglavnom je, kao i Perkovčeva *Stankovačka učiteljica*, pisan u obliku pisama. Radnja u romanu zbiva se 60-ih godina 19. stoljeća. Iz Brankine prepiske s prijateljicom Herminom doznajemo o njezinu životu u zabačenom i zaostalom selu Jalševu. Branka je građanska djevojka iz zagrebačke Vlaške ulice. I ona je (kao i Marta) idealistkinja. Branka je utjelovljenje ideje da boljitak hrvat-

skomu puku mogu donijeti samo pismeni, obrazovani, plemeniti, požrtvovni i domoljubivi ljudi. Roman je priča o ljubavi prema učiteljskomu pozivu, ljubavna priča dvoje ljudi koji pripadaju različitim staležima te priča o prijateljstvu Hermine i Branke (koje su iskrene prijateljice usprkos nerijetko različitim stavovima). *Branka* je roman lika. Brankin je lik individualiziran i psihološki uvjerljiv. Realistički je koncipiran. Krešimir Nemec uspoređujući romantičarske likove u Šenoinim romanima s realističnim (kojima, dakako, pripada i Branka), ističe: "Janko Lugarić, prosjak Luka, Vladimir Milković, učiteljica Branka i dr. nisu rađeni po konvenciji idealiziranih romantičarskih književnih modela i klišeja; to su već realistički koncipirani i motivirani likovi, individualizirani i psihološki uvjerljivi. Za razliku od Dore Krupićeve, Klare Grubarove ili Pavla Gregorijanca, koji su bili likovi s definitivno zadanim osobinama, bez značajnije promjene i razvoja u fabuli, zapravo goli aktanti koji samo ispunjavaju svoju ulogu u strukturi zapleta, prosjak Luka, Vladimir, Janko Lugarić ili Branka subjekti su koji se, ovisno o situaciji, mijenjaju i razvijaju. Oni su psihološki i socijalno motivirani, a fabula je realizirana tako da razotkrije njihov samorazvoj, karakter i motive djelovanja. Geneza lika počinje u Šenoinim romanima dobivati unutrašnju logiku" (Nemec 1995: 95).

Na Šenoino nadahnuće Perkovčevom pripovijesću te na aktualnost teme onoga vremena obrađene u *Branki* ukazuje Dubravko Jelčić ističući da je Šenoa "(...) u njoj rasvijetlio žalosno stanje hrvatskog pučkog školstva, koje samo plemeniti idealisti, nesebično predani uzvišenom učiteljskom pozivu, mogu pokrenuti s mrtve točke zaostalosti i podići na višu razinu prosvijećenosti i odgoja. Koliko je to bila aktualna tema govori i podatak, da Šenoin roman gotovo doslovce ponavlja (i to ne taji!) priču Perkovčeve pripovijesti *Stankovčeve učiteljice*, deset godina poslije njezina izlaska, ali joj on dodaje novu pouku (i poruku) da sama pripadnost bilo kojem društvenom staležu nikome ne jamči ni pozitivnost ni negativnost, te da maloj i potrebitoj Hrvatskoj nitko nije suvišan, pa ni jedan odnarođeni grof, koji se iskreno vraća u krilo domovine i želi s cijelim narodom raditi za njezino dobro" (Jelčić 1997: 136–137).

Branka je lijepa, jedra, zdrava i krepka, djevojka sjajnih pametnih očiju i glatke crne kose, obrazovana, radišna i požrtvovna učiteljica, uzorna unuka, vjerna prijateljica, iskrena patriotkinja i predana žena. Zagovornica je ženske emancipacije. U pismu Hermini ističe: "Ženska vrijedi dva puta više kad se sama bez muške pomoći pošteno prehraniti zna; bit će samostalnija, ponositija, bit će sigurnija od nesreće, pa udade li se, može i pomagati muža" (Šenoa 1998: 18). O svome učiteljskom pozivu i važnosti rada za opće dobro Branka ovako razmišlja: "(...) srce me vuče među narod, među djevojke

naše, da sijem ondje sjeme plemenitosti, poštenja, ljubavi. Ne pitam toliko kakova će moja sreća biti, samo želim da bar u nekoliko primjera vidim da je moja misao činom postala" (Šenoa 1998: 21). Branka je odbila mjesto guvernante da bi predano i požrtvovno radila za svoj narod: "A narodu hoću služiti, na to sam se zaklela, na to me srce vuče. Hoću da radim dva tri puta više nego što mi je dužnost, hoću da radim mjesto drugih ženskih, koje su žalibože zaboravile da su hrvatske žene ili djevojke" (Šenoa 1998: 23). Opće dobro važnije joj je od osobne sreće. Pripovjedač žali Branku: "Sirotica idealistica! Bila se uzdala u svoje vrline, u svoje svjedodžbe" (Šenoa 1998: 36). Za koje se god radno mjesto natjecala, Branka je dobivala odbijenice; izvrsni rezultati i uspjeh u školi, nažalost, nisu bili dovoljni da bi dobila posao. Iako je zbog toga nerijetko bila razočarana, nije se prepustila malodušnosti, snagom volje nastojala je okrenuti se vedrijoj strani života. Branka je oštroumna i odlučna. Odbija bračnu ponudu učitelja Marića (ulizice, pokvarenjaka, proračunatoga i sebičnoga čovjeka koji joj je obećao stalni posao ako se uda za nj). Daje mu do znanja da joj je njezin učiteljski poziv životni smisao: "Vidite, smijte se vi ili ne smijte, meni je učiteljsko zvanje ideal moga života, jer uopće držim da je dapače dužnost svakog krštenog stvora da ne radi samo za sebe nego za opće dobro. Znam da je to zvanje veoma mučno i teško, no vjerujte da mi pred očima lebdi budućnost poput rajskoga vrta" (Šenoa 1998: 44). Branka je svjesna svoje misije i svoje žrtve: "Ja znam da primam na sebe križ, ja ga hoću primit na sebe i nosit ga junački za moj narod, za moj zabačeni puk" (Šenoa 1998: 44). Marićevu egoizmu i hedonizmu suprotstavlja svoj altruizam i žrtvovanje za opće dobro: "Vi, muška glava, bacate od sebe križ, bježite od borbe, poznajete samo brigu za sebe, tražite udoban put bez trnja i zapreka, vi se smijete ljudem koji vjeruju da ima pojedinac u svijetu više dužnosti; – ja sam ženska glava, tražim križ i junačku borbu, meni nije na pameti samo moj svagdašnji hljebac, već i nebeska mana obrazovanja za sav narod; ja se divim ljudem, koji su nesebični zatočnici svijeta, a prezirem ljude koji ne osjećaju u sebi više dužnosti negoli ona životinja koja ide po svijetu da si traži hrane" (Šenoa 1998: 44). Kad je Branka dobila mjesto u zabačenom Jalševu, oprostila se s majčinim grobom, odlučna pošteno obavljati svoje zanimanje i svoj poziv: "Idem orat tešku, tvrdu brazdu, idem oplemenjivati svoj puk, mladice našega naroda" (Šenoa 1998: 64).

Aforistično zvuče pripovjedačeve riječi o Brankinoj misiji (nakon njezina prvoga pisma prijateljici Hermini): "To bijaše prva poslanica mlade učiteljice idealistice, koja bje skočila da ore kamen, da iz kamena izmami zlatnu pšenicu" (Šenoa 1998: 95). Također komentira Brankinu odlučnost, nepokolebljivost, hrabrost i snagom volje: "To da Branka ne bijaše nervozna

lutka, uzgojena u kakvu zavodu, već jedro hrvatsko dijete, koje se, kako sama reče, nije plašila ni vraga. U njezinu srcu bila se poput evanđelja utvrdila misao da pobijediti mora" (Šenoa 1998: 95).

Branka nikada tjelesno ne kažnjava djecu. Slušajući njezine poučne priče o čistoći i zdravlju, prljava i raščupana djeca mijenjaju svoje loše navike. Branka djecu potiče da govore slobodno i otvoreno, da bez ustezanja postavljaju pitanja. Svom se snagom trudi uljuditi i kultivirati svoju "divlju četicu". Svjetina u Jalševu nažalost ne shvaća Brankine odgojne metode, šalje protiv nje anonimne pritužbe. Optužuje ju da razgaljuje dječju maštu domoljubnim "prodikama" koje djeca ne razumiju.

Pripovjedač katkad žali Branku jer zna da svjetina ne prepoznaje njezin trud i zanos. S druge strane svjestan je da hrvatskomu narodu trebaju upravo takve učiteljice: idealistkinje, kojima je dobrobit vlastitoga naroda vrednija od osobne koristi, širokoga općega znanja, dobre poznavateljice dječje duše koje će znati prići djetetu na najbolji mogući način. Branka je utjelovljenje ideala učiteljice: nesebična, obrazovana, altruistica, otvorena, uporna, radi za opće dobro, ambiciozna, nepokolebljiva, beskompromisna, puna entuzijazma, pristupačna, marljiva, blaga, ali odlučna, ustrajna u svom plemenitom naumu (usprkos zlobi, zavisti, ljubomori, netrpeljivosti, mržnji, ogovaranju, spletkama i podmetanju nedobronamjernih seljana). Brankine pozitivne osobine nadvladale su sva zla i prepreke primitivne okoline. Na kraju se sretno udala za grofa Belizara koji se vratio svojim korijenima.

O sudbini učiteljice u malograđanskoj sredini piše i Gjalski u romanu *Durđica Agićeva* (1889). On slika izgubljenost mlade djevojke i nemoć u suočavanju sa životnim teškoćama. Radnja romana *Durđica Agićeva* zbiva se u Pazarincima, učmalom i zaostalom selu punom zlobnika i nedobronamjernih.

Durđica je neobično lijepa, krhka, profinjena, dražesnih pokreta, plemenita i dobra učiteljica. Idealistkinja, sanjarka, pobožna mlada djevojka, željela je da stečeno znanje što prije primijeni u praksi. Trpjela je (kao i Šenoina Branka) jer nije mogla dobiti posao: "Navršila je već dvadeset dvije godine, a još uvijek je na teret roditeljima. Zar se za to toliko učila, tolike noće probdila uz knjige, dok su njezine vršnjakinje lebdile po plesnim dvoranama? Većina ih je danas poudata. Ne bi li i ona bila isto postigla? Zašto ne? – i dražesno – koketljivi smiješak proletio bi joj finim, još napo djetinjiskim lišcem. Nešto snažno, mlado i jedro sijevnulo bi joj u taki tren dušom, a nježno nad poslom prignuto tijelo čisto bi uvis poraslo. No odmah se sjeti riječi svoje suhe učiteljice kad je tumačila uzvišenost pedagogijske zadaće i zahtijevala da pedagogiji za volju treba zatomi-

ti svaku svjetsku pohotu i svaku žensku slabost" (Gjalski 1964: 28–29). Đurđica se veselila djeci i svomu poslu, smišljala prikladne nastavne metode s pomoću kojih će oduševiti djecu i potaknuti ih na učenje: "Najviše se veselila kad je pomišljala na školu. Čisto se je radovala djeci koju će obučavati. Zaklinjala se kako će sav trud uložiti da joj škola bude uzorna. Sada je već smišljala načine kako će najprije predobiti ljubav dječice, snovala igre kojima će ih zabavljati, i u duhu je već gledala zdrava, puna lica malih nemirnjaka, slušala zvonki im smijeh – vidjela ih oko sebe i bilo joj kao da gleda anđele, mislila na anđeosku meku ćud netaknutih ovih dušica, – da, jednom riječi, ona je već sada ljubila tu nepoznatu djecu" (Gjalski 1964: 46).

Đurđica na putu u Pazarince osjeća nostalgiju za domom; kao da se koleba, progovara njezina svijest o težini učiteljskoga poziva jer se, uz ostalo, mora odvojiti od svojih najmilijih: "I od duševne i od fizičke boli tekle joj suze curkom, a u duhu gledala je ondje daleko – daleko toplu nisku sobicu, u njoj majku i oca, braću i sestre, – ah, – a ovdje tako je gadno! I ona nazivaše nesretnim onaj čas kad je postala učiteljica" (Gjalski 1964: 68).

Đurđica je prirodna i jednostavna. Ne sviđa joj se nova sredina u kojoj stanuju zloba, zajedljivost, nedobronamjernost i pakost. Budući da se Đurđica nije mogla uklopiti u zaostalu i primitivnu sredinu, sve se više okretala svojem pozivu, tj. bijeg od učmale i nedobronamjerne svjetine nalazila je u poslu: "Tako joj je ostala jedino škola. U njoj joj prolazilo vrijeme ugodno i neopazice. Tu je bilo vazda pune ruke posla, svaki dan otkrila škola nove dražesti i nove zanimljivosti. Djeca su sve to više osvajala njeno srce, a domala je opazila kako su je mala srca uzljubila i vjerno i posvema. Ali – bilo je u školi i dosta razočaranja. Prečesto je nalazila da u tim nedužnim dušicama imade više ostana za zlo negoli za dobro. Skoro je morala spoznati da svojeglavost i rastresenost dječja silno priječi napredak u nauku. Osobito u računstvu bilo sto neprilika" (Gjalski 1964: 104–105). Iako se Đurđica susreće s mnogim problemima (djeca teško uče, nemaju higijenskih navika, roditelji djece ne razumiju Đurđicu, učmali su, neobrazovani, nedobronamjerni), strpljiva je, pokušava se suočiti i uhvatiti se u koštac s njima. Đurđica se, kao i Šenoina Branka, suočava s ljudskom bezobzirnošću. Udvara joj se Žunić – nudi joj, prepusti li mu se, stalan posao, tj. pokušava manipulirati njome. Povrijeđen Đurđičinim odbijanjem, želi joj se osvetiti te smišlja objede i klevete protiv nje. Ni u ljubavi Đurđica nema sreće. Kad nađe srodnu dušu, Hanibala, njegova se majka upleće u njihov odnos i protivi se toj vezi jer Đurđica "nije vrijedna" njegova položaja. Nakon živčanoga sloma i oporavka Đurđica odlazi u samostan i postaje časnom sestrom.

Umjesto zaključka: žene u stvarnom i mogućem svijetu 19. stoljeća u Hrvatskoj – idealistkinje, zanesenjakinja, pobjednice, žrtve

Žena je na početku 19. stoljeća u Hrvatskoj bila stiješnjena na prostor kuće i ognjišta, zapostavljena, obespravljena, nepriznata, sputana. Bila su joj zatvorena vrata gimnazija i sveučilišta. Postupno će se njezin položaj mijenjati nabolje. Otvorit će joj se vrata liceja i sveučilišta. Odlučnije će zakoračiti iz privatnoga u javni prostor. "Obrazovanje djevojaka bilo je jedno od temeljnih ženskih pitanja kraja 19. stoljeća i gotovo jedino u Hrvatskoj na kojem su žene postigle veće uspjehe. U sedamdesete godine žene su ušle s tek izbornim pravom na više djevojačke škole, institucije koje su po svojoj strukturi i postavljenim zadacima imale za cilj reproducirati i utemeljiti postojeću ulogu žene u društvu, da bi im se krajem 19. i početkom 20. stoljeća pružila mogućnost sveučilišnog obrazovanja. Uspjeh na ovom planu postignut je isključivo zahvaljujući pojedinačnim akcijama agitatora i agitatorica ženskog obrazovanja, te njihovoj sposobnosti da se prilagode danim prilikama" (Ograjšek Gorenjak 2004: 178). Budući da je Hrvatska bila patrijarhalna i zatvorena sredina, da nije bilo stečevina ženskoga pokreta, nije bilo mjesta ni za moderna ženska društva pa su "promicatelji ženskog obrazovanja bili prisiljeni potporu za svoje planove potražiti u liberalnim modernizacijskim strujanjima 'odozgora', nalazeći prostor manevriranja unutar sukoba klerikalnih i modernizacijskih elemenata" (Ograjšek Gorenjak 2004: 178). Ograjšek Gorenjak (2004: 178) zaključuje da hrvatska javnost zapravo nije bila osobito osjetljiva prema pitanju obrazovanja žena te da je "potpora unapređivanju ženskog obrazovanja više proizlazila iz nekih principijelnih i političkih uvjerenja, nego iz shvaćanja potrebe žene kao individue na stjecanje višeg stupnja znanja".

I mnogi časopisi toga doba obrađivali su "žensku" problematiku. U ovom smo se radu orijentirali, glede tema vezanih uz žene, na najznačajniji časopis svoga vremena – "Vienac". Na stranicama "Vienca" bilo je mjesta za različite stavove: od podržavanja predrasuda o ženama i mizoginije do rušenja tih predrasuda i tretiranja žena ravnopravnim s muškarcima, priznavanja i poštovanja žena i njihova dostojanstva, favoriziranja žena u odnosu na muškarce te iskazivanja osobite naklonosti ženama. Pišući o ženama, autori uočavaju opće slabosti hrvatske nacije: življenje u mraku neznanja, podržavanje ukorijenjenih predrasuda, zaostalost, zastarjeli odgojno-obrazovni sustav, neravnopravnost muškaraca i žena. Ukazuju i na učmalost hrvatske nacije koja nerijetko nema sluha za darovite pojedince.

Kulturnoj su eliti pripadale rijetke žene. Ta je elita bila sila pokretnica hrvatskoga naroda. Prevrednovala je ustaljene norme, širila obzore, ukazivala na stvarne probleme, otvarala nove teme, senzibilizirala pučanstvo za aktualna zbivanja, bila svijest i savjest društva, kritičko uho i kritičko oko, poticateljica otvaranja Europi i suvremenim europskim i svjetskim strujanjima. Pored tradicionalne slike žene progovorile su i liberalnija shvaćanja o ženskim sposobnostima, nadarenosti; u tom su kontekstu žene prikazane kao umjetnice, emancipirane pripadnice društva, obrazovane, osviještene, kreativne, inteligentne i kritične. Takva su promišljanja održavala, uz ostalo, i svijest o pripadnosti istodobno hrvatskomu i europskomu kulturnomu krugu. Znamenite žene u hrvatskoj povijesti i suvremenosti o kojima je "Vienac" pisao trebale su svojim vrlinama biti uzor, putokaz i nadahnuće Hrvaticama. Obradivanjem "ženskih" tema odgajala se i muška publika.

"Vienac" je tijekom svoga izlaska pratio promjene u poimanju i shvaćanju žene, njezinih sposobnosti i uloge u privatnoj i javnoj sferi. Neki tekstovi u "Viencu" zrcale liberalnije stavove te upisuju sumnju u dotad dominirajući svjetonazor. Sve se više poštuje ženin intelekt, popuštaju patrijarhalne stegge, na ženu se više ne gleda kao na "dopunu" muškarcu, nego kao na biće jednako vrijedno kao muškarac, s jednakim ljudskim dostojanstvom. Žena polako ulazi u javnu sferu, dokazujući se svojim umnim sposobnostima. Ona je znanstvenica, umjetnica (književnica, glumica, glazbenica); ne ostaje, dakle, samo u kućnoj sferi, nije više samo supruga i majka, čuvarica ognjišta, odgojiteljica i poučavateljica materinskoga jezika, nego ulazi u sferu javnoga svojim potencijalima, potrebama i ostvarenjima. Žena se pojavljuje kao biće koje se potvrđuje svojim intelektualnim i duhovnim osobinama. U publicističkim se tekstovima u "Viencu" može razabrati tradicionalno i moderno poimanje žene. Tradicionalna idealna žena drži se učiteljicom materinskoga jezika, čuvaricom obiteljskoga ognjišta, predanom i pokornom suprugom, odgojiteljicom djece i požrtvovnom majkom, moralnom vertikalom obitelji i nacije, ženom prožetom snažnim domoljubljem (što uključuje pojam mučeništva i žrtve). Moderna pak žena izlazi iz kuće, druži se, afirmira se u javnosti. Tradicionalna žena zatomi svoju tjelesnost, moderna pak ne skriva svoju ženstvenost. Tradicionalna žena samozatajna je, poslušna i skromna, a moderna se oslobađa patrijarhalnih stega, ima povjerenja u svoje intelektualne snage i sposobnosti, samosvjesna je, emancipirana i aktivna.

I u Perkovićevoj *Stankovačkoj učiteljici* (1871) i u Šenoinoj *Branki* (1881) idealizira se lik djevojke koja životni smisao nalazi u odgoju i obrazovanju seoske djece. Oba su djela pisana u formi pisama. Oba završavaju sretno za glavne junakinje – obje nalaze srodnu dušu: Marta Božić udaje se za Granošu, a Branka za grofa Belizara. Đurđica (iz romana *Đurđica Agi-*

ćeva K. Š. Gjalskoga, 1889) nije te sreće. U sredini otrovanoj zlobom, beskrupuloznošću i zloćom ne uspijeva se ostvariti ni na profesionalnom ni na privatnom planu. Njezinu je sreću spriječila okrutna sredina, ljudska posesivnost i okrutnost. Đurđica se osvećuje svijetu kažnjavajući zapravo samu sebe – odlaskom u redovnice.

Marta, Branka i Đurđica bore se protiv ljudske zloće. Neshvaćene su u zaostaloj i neprijateljskoj sredini. Zahvaljujući upornosti, dosljednosti, nepokolebljivosti, ljubavi prema svome pozivu i izuzetnoj duhovnoj snazi, Marta i Branka uspijevaju u borbi s okolinom pobijediti, a Đurđica, nažalost, u toj borbi podliježe.

Đurđica Agićeva zaneseno je maštala o svome učiteljskom pozivu, ali se razočarala. Sredina joj nije bila naklonjena. Đurđičin odlazak u redovnice rezultat je njezina životnoga razočaranja i bijega od života. Prikazan je kao zatiranje ljepote, mladosti, zanosu i nade. Đurđičini su živci popustili, izgubila je posao i ljubav. Njezina je upornost i iskrena želja da odgaja i obrazuje djecu pokleknula pred okrutnošću i bešćutnošću primitivne sredine.

Lik učiteljice u tri analizirana teksta povezuje se s idealizmom, altruizmom, domoljubljem, plemenitošću, poštenjem, čuvanjem nacionalnoga identiteta, dobrohotnošću, žrtvovanjem, oduševljenjem i ljubavlju prema svojem pozivu, ali i nepriznatošću.

Sve tri spomenute književne junakinje oduševljene su svojim pozivom, idealistkinje su, nacionalno svjesne, spremne potpuno se žrtvovati za svoj učiteljski poziv; pune su znanja i altruizma. Njihov entuzijazam, učenost i dobrohotnost ne padaju na plodno tlo, nego u skućenoj sredini izazivaju nezadovoljstvo, jal, netrpeljivost i mržnju. U svojoj borbi za opće dobro Marta i Branka ostaju do kraja i pobjeđuju, a Đurđica podliježe okrutnosti i beskrupuloznosti primitivne sredine. U oblikovanju spomenutih likova prepoznatljive su moralno-didaktične tendencije.

Autori koji su pisali o pozivu učiteljice bilo u stvarnom, bilo u mogućem svijetu, držali su da učiteljice moraju biti sustavno obrazovane, imati široku opću kulturu, biti prožete iskrenom ljubavlju prema svojem narodu, raditi za opće dobro, primjenjivati suvremene metode u radu s djecom (koje, među ostalim, isključuju tjelesnu kaznu), biti emancipirane, samostalne, zagovornice napretka i vizionarke boljega života nacije.

Izvori

- Gjalski, Ksaver Šandor. 1964. *Durđica Agićeva*. Beograd: Branko Đonović.
- Perkovac, Ivan, i dr. 1968. *Djela*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šenoa, August. 1998. *Branka*. Zagreb: Alfa.
- "Vienac", svi brojevi od 1869. do 1903.

Literatura

- Brešić, Vinko. 2005. *Čitanje časopisa*. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća. Zagreb: Matica hrvatska.
- Gross, Mirjana, Agneza Szabo. 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Zagreb: Globus.
- Jelčić, Dubravko. 1997. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Mill, John Stuart. 2000. *Podređenost žena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Nemec, Krešimir. 1995. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- Novak, Slobodan Prosperov. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Svezak II. Između Pešte, Beča i Beograda*. Split: Marjan tisak.
- Ograjšek Gorenjak, Ida. 2004. "On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje" – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Andrea Feldman, prir. Zagreb: Institut "Vlado Gotovac", Ženska infoteka.
- Šego, Jasna. 2008. *Ženski lik u hrvatskom romanu 19. stoljeća*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Šego, Jasna. 2008. *Čitati kao žena*. Kulturni pojmovnik (rukopis).
- Šicel, Miroslav. 1971. *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Župan, Dinko. 2006. *Obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj (1868. – 1918.)*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

On Women in "Vienac" and the Female Teacher in Three Literary Texts of the 19th Century

In 19th century Croatia the education of women was mainly in the function of educating good wives, nationally conscious mothers and skilled housewives. A woman's place was in the privacy of the home, while a man's was in the public sphere. However, even in these – for women – trying circumstances, there were numerous women and some men who advocated equality between men and women and the entry of women to the university.

This paper examines the image of the female teacher in 19th century Croatian culture by analysing three literary texts: Ivan Perkovac's story "Stankovačka učiteljica", August Šenoa's novel "Branka", Ksaver Šandor Gjalski's novel "urđica Agićeva" as well as different texts about the educational system published in the magazine "Vienac" from 1869 to 1903. From this one can partly gain an insight into the image of the female teacher in the context of the 19th century. In literature the image of the female teacher was characterised by unselfishness, altruism, patriotism, consciousness and emancipation, love for her profession, educating Croatian villagers, as well as a resistance to primitivism, cruelty and unscrupulousness. Such a character is in discrepancy between the private and public space, between idealism and disappointment, between happiness and unhappiness. In shaping the character of the female teacher in Croatian literature of the 19th century, realistic features and morally-didactic tendencies can be recognized.

Key words: patriotism, emancipation, education and consciousness, independence